

ACC. NR M. 89

Linodling och liberedning i mitten av 1800-talet
i Östra Sallerups socken, Frosta härad, Malmöhus
län.

Upptecknat av Arvid Dalin.

Östra Sallerup.

1. Sådd.

Linfrö skulle sås i "nä", eljest mognade inte linet utan bara blommade. Den bästa såningstiden var från den 20 till och med den 27 maj. Dagen, då fröet såddes, skulle hava ett kvinnonamn, särskilt Karolina och Blenda, den 20 och 27 maj, ansågos giva bra lin eller "hör", som det hette på bygdemålet. Förfrukten var i allmänhet en flerårig vall. Som gödningsmedel användes vedaska, naturlig gödsel var ej bra, ty då lade linet sig. Sedan jorden blivit väl beredd skedde sådden. Man sådde endast med ena handen och strödde ut en hand frön för varje steg. En kvinna skulle alltid gå före och "fjeda". Därmed menas, att hon skulle gå 3-4 steg före den, som sådde för att med sina fotspår, "fjed", markera varefter det var sått på grund av linfrönas färglikhet med marken.

11. Lukning.

I sista hälften av juni månad, då linplantorna voro

Dubblätt
LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

1

2

1 - 1 $\frac{1}{2}$ dm. höga, lukades de. De lukande ryckte opp ogräsplantorna och samlade dem i sina förkläden. Man skulle taga långa steg och undvika att trampa på samma plats mer än en gång för att skada linet så litet som möjligt.

III. Skörd.

Linet skördades sist i augusti månad således efter en växttid av 90 - 100 dagar. Det fick ej bliva mer än halvmöget och skulle tagas, när de nedersta knopparna eller frökapslarna började bliva bruna, ty då fick man de längsta och segast tågorna. Linet rycktes upp med roten, för att strået skulle bliva så långt som möjligt. Det kallades att "ruska hör", som var fruntimmesgöra.

Man fattade en del strån med båda händerna, ryckte upp dessa och höll dem i vänstra handen, grep så med högra handen tag om andra strån, som fördes intill de, man förut hade i den vänstra och fattade så om det hela med båda händerna och ryckte upp på nytt. På detta sätt fortsatte man tills man ruskat så mycket, som man lätt kunde gripa om med båda händerna, och detta kallades ett handfång. 6 - 8 handfång lades över varandra något korsade och med toppen åt samma håll samt bands därefter samman till en kärva.

Kärvarna sattes sedan upp till skylar, som fingo

stå ute 1 - 2 veckor för att torka. Under denna tid eftermognade fröna, så att de kunde användas till sådd året efter.

Vid ruskningen skulle man fatta så högt, att möjligen befintligt ogräs blev stående kvar. Handfångens rotändar stöttes mot marken, varigenom de befriades från vidhängande jord och erhöello ett mera jämnt läge.

IV. Beredning.

Innan linet kunde spinnas, bereddes det efter följande arbetsschema:

1. Repning.
2. Rötning.
3. Brytning.
4. Skättning.
5. Hägling.
6. Kardning.

1. Repning.

Detta arbete avser att skilja "kneblen", frökapslarna, från linhalmen och är således ett slags tröskning. Man använder ett slags redskap, som kallades "hör-repa" fig. 1. Det var en 2 m. lång och 3 dm. bred bräda. som på mitten var försedd med en tvärgående rad, 1 dm. långa, spetsiga taggar med omkring 2 cm. mellanrum. Repan lades med ändarna på två stolar eller bockar, på vilka

två personre satte sig vända mot varandra. Så löstes linkärvarna, 7
och man tog var sitt ^{hand/}fång, vilka växelvis drogs igenom kammen,
tills alla frökapslarna repats av. Handfånget hölls med båda händerna samt vreds runt, så att alla kanter kommo i repen. Sedan
toppen blivit ren vändes handfånget, och roten drogs igenom ett
par gånger samt stöttes därefter mot repen, så att den blev jämn. 8
Efter repningen bands handfången samman till stora kärvar eller
buntar, som även rotstöttes mot golvet.

Repningen skulle gå snabbt undan och var ett ganska drygt
arbete. Det var ett s.k. mellanarbete, som gjordes på regndagar
eller om morgnarna, medan daggen låg, innan skördearbetet kunde
börja.

2. Rötning.

Buntarna kördes ut på en äng eller klövervall, och linhalmen breddes ut i rader och mycket tunnt. En stubbåker dugde ej
att breda lin på, ty då kunde det lätt bliva "jordslaget", d.v.s.
vid regnig väderlek pressades det ned och kom i beröring med jorden, då även tågorna angreps av förruttnelsebakterier och ble- 9
vo korta och sköra. Linet fick ligga utbrett i 2 - 3 veckor beroende på väderleken. Ju regnigare och varmare den var, ju kortare tid behövde linet rötas.

På grund av denna behandling blevo de vedartade stamdelarna,

"skäven", sköra och lossnade från tågorna. Man provade rötningen på så sätt, att man tog ett par linstrå och gnuggade dessa med händerna, var linet lagom rötat, skulle skäven släppa lätt. Då linet var färdigrötat samlades det upp med en handrävsa, bands i kärvar, kördes hem och fick ligga tills all skörd var undanstökad, då linbrytningen tog sin början vanligtvis i början av november månad.

3. Brytning.

Brytningen försiggick i en särskild för detta ändamål uppförd byggnad den s.k. "brydestugan", fig. 2 och 3. Varje by utgjorde i detta fall ett eller flera brytelag, som gemensamt ägde en brytestuga. Var ett brytelag inte ägare till någon stuga, hyrdes en sådan i närheten mot erläggande av avgift.

En brytestuga var uppförd av gråstenar fogade i lera. En sådan mur delade även stugan i två rum, torkan och skjulet. Den byggdes alltid i en backsluttning, varvid det ena rummet, torkan, grävdes in i backen. Över torkan var slaget valv, likt en bro, Och detta var av samma material som väggarna. Här torkades linet innan brytningen. Valvet var täckt av ett tjockt jordlager, men i toppen var ett hål för rökens utgång, "luahålet".

I torkan fanns eldstaden, som kallades "galten". Denna var omkring 2 m. lång, 1,5 m. bred och 1 m. hög samt på båda sidorna och bakre gaveln omgiven av stenmurar, och ovanpå dem lågo långa,

9

10

11

flata stenar, som bildade valv och täcktes av ett lerlager. Galtens botten var jämnt med golvet i torkan. Framtill var galten helt öppen, ty här stoppade man in bränsla, röken gick även här och sedan upp genom luhålet, för någon annan skorsten eller rökkanal fanns inte.

Torkans inredning bestod vidare av 3 st. tvärgående bjälkar, 3/4 m. från golvet, uppburna av korta stolpar. Ovanpå bjälkarna lades runda trästänger med 1 dm. mellanrum, på vilka linet ställdes under torkningen. Denna inrättning kallades "pall".

Den andra halvan av brytestugan, skjulet, var försedd med vanlig takstol och halmtak. I denna halva hade brytelaget med sina redskap sin plats.

Innan brytningen för säsongen började, skulle stugan eldas varm först. Detta tog 1 - 2 dygn i anspråk, och då eldades det både natt och dag. Att elda stugan varm skiftades man till inom laget för varje år, ty då åtgick mycket bränsle, men sedan eldade var och en till sitt lin. När stugan blivit varm, började brytningen, som sedan fortsatte varje dag, tills hela byn eller alget fick sitt lin färdigt. Man bytade alltid hjälp med varandra.

Eldningen ordnades så, att stugan var varm till på kvällen, då linet ställdes in på pallen till torkning, vilket kallades

12

13

att "sätta in." Den, som eldat stugan varm fick sätta in först. Linkärvarna, som bundits vid upptagningen efter rötningen, löstes vid insättningen och ställdes så poröst som möjligt, för att värmen bättre skulle kunna spela in mellan stråna. Linet ställdes på roten, och man började sätta vid torkans gavel och fortsatte sedan utåt, tills hela pallen blev full. Därefter satte man ett lager till ovanpå det förra, och hade man mycket lin, kunde man lägga ytterligare ovanpå detta andra lager.

Efter insättningen eldades hela natten i galten med stora stubbar och knutor, vilka gävo stark värme, så att¹⁴ torkan var så hett som i ett badstuba. Att torka lin fordrades stor skicklighet, och härtill hade man alltid äldre och vana personer. Det skulle vara så varmt som möjligt, ty ju lättare släppte skäven, men det kunde också bli för varmt, och då fattade linet eld och brann upp, vilket hände mer än en gång. På morgonen vid 5 - 6 tiden upphörde man att lägga mera ved på elden, som fick brinna ut, så att endast glöden värmdes, luahålet tätades, dörrarna stängdes, och man gick ifrån stugan för att vila efter nattens arbete. Linet fick nu sköta sig själv, till brytningen började.

Omkring kl. 2 på em. samlades brytelaget, vars storlek varierade efter linnmängden. Vanligen var man 8 - 10 män och 3 - 4 kvinnor. Redskapet, som användes kallades "bråk", fig. 4. Den undre delen av bråken, underkäken, var försedd med tre längsgåen-

14

15

de och på kant ställda bräder med omkr. 5 cm. mellanrum. Den övre delen, överkäken, hade två sådana bräder, som gingo ned i de föras mellanrum. Överkäken är en enarmad hävstång och föres under arbetet upp och ned med ena handen, varvid linhalmen sönderbråkas och krossas mellan käkarna, och skäven lossnar från tågarna och faller ned under bråken. Med den andra handen höll man om linet, som fördes fram litet i sänder för varje slag.

Den, som eldat i brytestugan under natten, skulle taga ut linet ur torkan efterhand som man bröt, för ju varmare det var, ju lättare släppte skäven. Varje karl, brytare, tog så mycket lin, som han lätt kunde hålla under armen, åt gången bort till sin bråk. Här delade han fånget i två halvor, krossade en halva i sänder, lade därefter båda tillsammans igen och gjorde arbetet noggrannare. Ett fång fick gå igenom bråken flera gånger, och allt eftersom skäven släppte, blev fånget mindre, och till sist, när nästan all skäven gått ifrån, kunde man gripa om det med handen och kallades nu en "skättehånd". Skättehänderna lämnades till kvinnorna, som bearbetade dem med mindre och tätare bråkar, och mera skäv gick ifrån. Efter denna sista behandling, som kallade sammanbrytning, snoddes de och dubblades samt lades i en krok av skjulet, den s.k. "tokroken". En kvinna skulle sammanbryta efter 2 - 3 manliga brytare.

Krossningen av ett fång lin tog 10 - 15 min. i anspråk och var ett mycket styvt arbete. Det fick arbetas, så svetten rann,

medan linet var varmt, ty blev det kallt, var det nästan omöjligt att få skäven ifrån och fick då in i torkan igen för att värmas upp. Man påräknade, att en brytare skulle krossa 20 skättehänder under eftermiddagen. Det fordrades en viss konst att kunna sköta bråken, man fick hålla säkert om linet, eljest trasslade det in sig i en oredig massa. En duktig brytare hade stort anseende, och alla ville ha honom till hjälp.

Vid 6 - 7 tiden på kvällen hade man slut på brytandet för dagen. Då skulle skättehänderna räknas upp och stoppas i säckar. Tjugo skättehänder kallades ett "tjog lin", vilket utgjorde måttsenhet för den erhållna linmängden. Frågade man en person, hur mycket lin han erhållit, så svarade han t.ex. 8 tjog. Omkring 10 tjog var vanligt på ett medelstort hemman. Då linet var uppräknat skulle stugan göras ren för skäv, som antingen kastades upp på torkans valv eller kördes hem och användes till takmaterial på potatisboden. Vidare skulle man hjälpa till att sätta in annat lin, som skulle torkas under natten och brytas följande dag. Sedan var arbetet slut för dagen.

Innan brytningsarbetet började bjöds på ost och bröd samt brännvin. Då man brutit hälften hölls "merafton", som bestod av bröd, smör, ost, korv, rökt fårkött och brännvin. Det sistnämnda var ju mest avsett för männens räkning och gjorde, att stämningen kunde vara ganska animerad, isynnerhet när uppehåll gjordes i arbe-

tet då och då, och "styrkornas" antal blev för många.

Efter arbetets slut tågade brytelaget, under sång och støj, till den byaman, som rådde om linet, man brutit under dagens lopp. Här vankades brytegille med mat och dryck i överflöd samt spel och dans till midnatt. Sedan brukade ungdomen gå till brytestugan igen för att hålla den sällskap, som eldade. Här gjordes allehanda julkonster, lektes och dansades nästan till ljusan dag.

4. Skättning.

Dagen efter linets brytning började skättningen, som jämte efterföljande arbeten utfördes i hemmen. De redskap man använde kallades "skätteträ" fig. 6 och "skättefot" fig. 5.

Skätteträns utseende är väl bekant för de flesta, ty för 20 närvarande utgöra de väggprydnad i många hem. De voro vackert målade med blommor samt försedda med ägarinnans initialer och födelseår.

Skättefoten utgjordes av en bräda, som i övre änden hade ett U-formigt urtag och i nedre änden var försedd med en fot.

Skättningen utfördes av kvinnorna, både äldre och yngre, och började omkring kl. 5 på morgonen. Under arbetet satt man på en stol med skättefoten framför sig. För att få denna att stå stadigt placerade man sin vänstra fot på den närmaste av de två nedersta pinnarna. Med högra handen fördes skätteträet och med den vänstra hölls skättehänderna, som snoddes upp och lades i urtaget

med något mer än hälften hängande över till högra sidan. Därefter 21
bearbetades de på så sätt, att skätteträdet fördes över den på hög-
ra sidan om skättefoten hängande delen med långa och raska tag.
Man slog en 3 - 4 slag vred så en annan kant till och fortsatte
på detta sätt, tills all skäv, samt de kortaste tågorna, hade av-
lägsnats. Då och då jämnade man linet genom att draga ut de längst
ned hängande tågorna och lägga upp dem igen. Sedan den högra hal-
van var färdig, vändes skättehamden om, och den andra halvan be-
handlades på samma sätt. Då hela skättehanden blev färdig snöddes
och dubblades den och kallades nu samtidigt lin.

Det behövde skättas $\frac{1}{2}$ - 1 tim. på varje hand. Flickorna
gjorde det grövsta arbetet, "skidskatte", och lämnade därefter
linet till de äldre kvinnorna, som "renskatte". Avfallet vid skätt-22
ningen kallades "skättefall". Detta skakades rent för den mesta
skäven, kardades och spanns sedermera och vävdes till grövre hand-
dukar och madrasser.

Under skättningen gick det muntert till, man pratade och
sladderade och var ej alltid så noga om sin nästas goda namn och
rykte. Allting skulle diskuteras och ventileras, samlingen blev
därför kallad den andra riksdagen.

5. Högling.

Detta arbete gjordes vid tillfälle, t. ex. på regndagar.

En "hägla", fig. 7, var försedd med med flera rader i sicksock ställda taggar, c:a 5 cm. höga. Man hade grovhägla med omkr. 2 cm. och finhägla med omkr. 1 cm. mellan taggarna. Under arbetet bands hägla fast vid något stadigt föremål t.ex. en bänk.

Skättehänderna, eller rättare sagt det, som var kvar av dem efter skättningen, snoddes upp och delades i flera delar, vilka drog igenom först grovhäglan och sedan finhäglan upprepade gånger. Därefter återstod endast de finaste, längsta och bästa tågorna, som virades ihop i ett slags konstiga knutar för att inte bli orediga. De spanns sedan utan föregående kardning till fint garn, varav vävdes lärft och duktyg. Det, som häglades ifrån, kallades blånor. Dessa kardades innan spinningen, och härav blev vardagsskjortor och vardagslakan m.m.

6. Kardning.

Vid kardningen luggas det korta linet upp, så att det blir ulligt och mera sammanhängande och sålunda bättre att spinna. Man kardade inte allt på en gång utan flera gånger under vinterns lopp, allt eftersom det spanns. Vid kardningen hade man för det mesta några kvinnor till hjälp. Dessa kommo inte förrän på kvällen, och sedan arbetade man till långt ut på natten. Det fanns särskilda kardvisor, som sjöngos i takt till kardningen. På somliga ställen fingo sönerna och drängarna karda under de långa vinterkvällarna,

ACC. NR M. 89

medan kvinnorna spann.

Materialet till denna beskrivning har lämnats av lantbrukaren B.D. och änkan N.N. från Östra Sallerups socken, 65 år gamla, vilka båda själv deltagit i dessa arbeten, samt lärt dem av sina föräldrar.

Skisserna ha gjorts direkt efter föremålen, ty både bytestugan och redskapen finnas ännu i behåll. Under kristiden, då linodlingen var allmän i socknen, bereddes en del lin efter denna gamla metod.

Uppteckningen gjord 1922.

Dubblätt

LUNDS UNIV.

FOLKMINNES-

24 ARKIV

25 —